

Ігор Бабін

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
i.babin@chnu.edu.ua

Людмила Вакарюк

Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, Чернівці, Україна
lyudmilavakaryuk@gmail.com

Правова природа валютного регулювання

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2016.013>

Наслідком ліквідації валютної монополії держави та реалізації ґрунтовних економічних реформ став динамічний розвиток валютного права та валютного законодавства зокрема. Це, у свою чергу, зумовило необхідність зміни ідеології щодо шляхів регулювання валютних відносин. Упровадження іноземної складової в грошову систему і фінансові відносини має місце в багатьох фінансово-правових інститутах. Особливо це стосується правових норм, що регулюють розрахунки, платежі, грошові зобов'язання в іноземній валюті суб'єктів зовнішньоекономічних відносин.

Реалізація цілей валютного регулювання, в тому числі і забезпечення інтеграційного режиму взаємодії України з європейським та світовим валютним ринком, необхідність удосконалення правового регулювання пов'язаних із цим відносин, обумовлюють потребу в пізнанні і поясненні при-

роди інституту валютного регулювання з позицій системного підходу, що дозволить в повній мірі з'ясувати суть цього правового явища.

Слід зазначити, що у вітчизняному законодавстві не існує визначення поняття валютного регулювання. У науковій літературі можна зустріти наступні позиції вчених щодо визначення поняття валютного регулювання. Л.К. Воронова вказувала, що під валютним регулюванням розуміють діяльність уповноважених державою органів по регламентації порядку обігу валютних цінностей та здійснення валютних операцій [2, с.234]. На думку В.К. Шкарупи, валютне регулювання – це законодавча форма здійснення валютної політики держави [12, с.121]. Схожу позицію займає і М.В. Сапожников, який вважає, що валютне регулювання – це сукупність засобів (економічних та адміністративних), спрямованих на досягнення цілей державної валютної політики [10, с.110].

На думку ж М.О. Головніна, валютне регулювання становить собою діяльність держави і уповноважених нею органів щодо організації та здійснення валютних операцій, встановлення характеру відносин між державою і суб'єктами, на яких поширюється валютне регулювання, правових форм їх здійснення, закріплення основ правового статусу суб'єктів валютного регулювання, характеру відносин між державою і резидентами та нерезидентами [1, с.48]. Б.Ю. Дорофеев визначає валютне регулювання як комплекс заходів (законодавчих, адміністративних, економічних та організаційних), які покликані стабільно змінювати та підтримувати визначене співвідношення курсу національної та іноземних валют, змінюючи попит та пропозицію на ринку [7, с.6]. О.А. Костюченко вважає, що валютне регулювання - це діяльність держави, спрямована лише на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення угод з валютними цінностями [7, с.301; 8].

Найбільш емке визначення поняття «валютне регулювання», що, на нашу думку, відображає цілі системи валютного регулювання, навела О.П. Орлюк. Зокрема, вчена зазначає, що валютне регулювання - це врегульована законодавством

діяльність уповноважених органів держави, спрямована на встановлення порядку здійснення валютних операцій резидентами та нерезидентами на території України, а також резидентами України за кордоном [9, с.697].

Таким чином, аналіз запропонованих поглядів науковців дозволяє нам висловити думку про те, що під валютним регулюванням, розуміють або діяльність держави в особі уповноважених нею органів по застосуванню не тільки правових, але й економічних, політичних, організаційних та інших чинників впливу на учасників валютних відносин щодо здійснення валютної політики держави / або спеціальний правовий режим реалізації валютних відносин, який передбачає комплекс заходів, що здійснюють уповноважені на те компетентні державні органи на основі норм національного та міжнародного права. Як бачимо, проведений аналіз засвідчує, що переважно вчені розкривають поняття та природу валютного регулювання з позицій суто позитивістського підходу.

Фінансове право, що складається з уніфікованих правових інститутів та стандартизованих механізмів регулювання фінансово-правових відносин у суспільстві спрямоване на максимально повне задоволення всезагального публічного інтересу та захисту природних прав і законних інтересів кожного з учасників цих відносин зокрема. Валютне регулювання охоплює групу правових відносин, котрі утворюють окремий інститут фінансового права. Склад правового інституту валютного регулювання, його зміст визначають перш за все фінансово-правові норми. Однак цей правовий інститут має комплексний характер, оскільки крім фінансово-правових норм, що мають пріоритетне значення в регулюванні валютних відносин, характер цього інституту визначають також конституційні норми, норми адміністративного (оскільки регулювання взагалі є провідною функцією публічного адміністрування) та цивільного права. Валютне регулювання здійснюється переважно на основі норм національного законодавства, однак сама природа та специфіка валютних відносин зумовлює необхідність застосування і норм міжнародного права. В національне законодавство імплементований ряд

норм міжнародного права стосовно руху валютних потоків, прав та обов'язків учасників внутрішнього і міжнародного валютного ринків, правил здійснення валютних операцій [11, с.20; 9, с.697].

Для пояснення природи інституту валютного регулювання та забезпечення ефективного його здійснення, в першу чергу необхідно визначити його властивості як самостійного інституту особливої частини фінансового права. Першою його властивістю є **мета** існування інституту валютного регулювання, яка виражає його основне функціональне призначення та найобразніше відображає його індивідуальність, специфіку, суспільну роль. Зокрема, найголовнішим призначенням, метою інституту валютного регулювання є справедливий та неупереджений розподіл та перерозподіл ВВП та НД в частині валюти і валютних цінностей, що конкретизується в наступних цілях організації системи валютного регулювання:

1. встановлення і реалізація певного порядку проведення операцій з валютними цінностями на внутрішньому валютному ринку, порядку переміщення валютних цінностей за кордон або з-за кордону та режиму здійснення іноземних інвестицій;
2. забезпечення і захист права власності на валютні цінності;
3. підтримання стабільного курсу національної валюти та національного платіжного балансу;
4. забезпечення інтеграційного режиму взаємодії України зі світовим валютним ринком.

Другою властивістю є **видова специфіка змісту та форми його приписів**, тобто співвідношення зобов'язуючих, забороняючих та дозволяючих норм фінансового права, що входять до його складу. Такою специфікою приписів в інституті валютного регулювання є їх яскраво виражений “компетенційний характер” (наприклад, повноваження НБУ та Кабінету Міністрів України в сфері валютного регулювання), “дозвільний характер” (наприклад, необхідність отримання генеральних та індивідуальних ліцензій для здійснення валютних операцій).

Інституціональне забезпечення нормального процесу розподілу та перерозподілу ВВП та національного доходу в частині валюти і валютних цінностей інститутів публічної влади із застосуванням належних юрисдикційних засобів впливу і має місце саме завдяки відповідній фіксації юридичних норм у нормативних актах. Саме таке “опредмечування” норм фінансового права у документальних формах надає йому онтологічний статус всезагальності та загальнообов’язковості, виділяє його в об’єктивованій феномен суспільного життя. Тільки шляхом нормативного документування фінансово-правових засобів можуть здійснюватися і здійснюються правозобов’язуючі, правозабороняючі та правоуповноважуючі юридичні приписи та вказівки.

Наступними властивостями, типовими для всіх фінансово-правових інститутів, є їх ієрархічність та структурованість. Так **ієрархічність** інституту валютного регулювання проявляється у співвідпорядкуванні норм, що входять до його складу чи якісно виокремлених частин, що складають відповідний інститут. Інститут валютного регулювання, як і будь-який інший фінансово-правовий інститут, це системний об’єкт, що складається з певної кількості відносно автономних підсистем, які взаємодіють між собою та своїм інститутом в цілому. На жаль, регулювання валютних відносин не здійснюється кодифікованим актом, який включав би Загальну та Особливу частини, де Загальна частина регулювала б основні начала, принципи валютного права, а Особлива – конкретні види валютних відносин. Однак, серед усього різноманіття нормативних актів, що регулюють валютні відносини, містяться норми, що визначають і загальні положення валютного права і валютного регулювання (валюта, валютні цінності, валютний курс, резиденти, нерезиденти та ін.), так і особливі правові режими здійснення валютних операцій (обмін валюти, торгівля валютними цінностями та ін.).

Норми, що визначають загальні положення інституту валютного регулювання мають більшу юридичну силу, ніж норми, що регулюють особливості здійснення окремих валютних операцій, а тому у випадках колізій між ними пріоритет

завжди належить нормативно-правовим валютним приписам загального характеру. Це ж саме стосується і субінститутів валютного права – при виникненні колізій між ними безумовний пріоритет належить більш загальній нормі.

Як перекоонує аналіз, саме ієрархічність забезпечує належну ефективність фінансово-правового регулювання відповідних валютних відносин, об'єднуючи в єдине ціле усі норми валютного права, надаючи можливість кожній нормі виконувати лише її властиву функцію, доповнювати одна одну. Ієрархічність інституту валютного регулювання є явищем виключно об'єктивно зумовленим природою фінансового права в цілому та валютного права зокрема та відображає головним чином його статичку.

Четвертою властивістю інституту валютного регулювання є його **структуровність** – сукупність відповідних зв'язків і відносин елементів інституту валютного регулювання, через які і здійснюється їх регулюючий вплив на фінансово-правову дійсність. Вона відображає головним чином динаміку інституту валютного регулювання, в основі якої лежать не тільки об'єктивні причини, але і суб'єктивні фактори. Яскравий приклад структуровності інституту валютного регулювання, тобто, його гнучкості, демонструє й вітчизняна валютно-правова практика. Властивість структуровності зумовлюється рядом чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх відносно валютного права. Тим не менше системний аналіз інституту валютного регулювання перекоонує, що у вирішальній мірі структуровність валютного права зумовлюється його власною природою, а саме – здатністю змінюватися у заданих межах одночасно зі зміною валюти/валютних цінностей як інституту публічних фінансів. З властивістю структуровності інституту валютного регулювання тісно пов'язана властивість спеціалізації його субінститутів. Структуровність забезпечує, так би мовити, еластичність, динамічність інституту валютного регулювання як суспільного феномену в цілому, є запорукою спеціалізації та інтеграції усіх якісно виокремлених масивів фінансово-правових норм. В цьому перекоонує також наявність субінститутів валютного регулювання. Так, у складі інституту валютного

регулювання доцільно об'єднати в субінститути норми з регулювання валютного (обмінного) курсу валюти України; визначення порядку ввезення, переказування і пересилання з-за кордону, а також вивезення, переказування і пересилання за кордон резидентами і нерезидентами валюти України; визначення порядку організації торгівлі іноземною валютою та розрахунків у іноземній валюті тощо.

Саме через структурованість окремих інститутів права (в нашому випадку – валютного регулювання) та права в цілому сучасна західна соціологія права пояснює механізм самовідтворення права та його межі. Зокрема, один з найвідоміших представників цієї наукової школи Н.Луман, аналізуючи зміни у правовій системі, викликані надмірним політичним втручанням у неї в умовах “державного інтервенціонізму державою загального благоденства”, дійшов висновку, що право може різко звужувати чи навіть періодично втрачати властивість самовідтворення, переструктурування внаслідок політичних зловживань ним як засобом політичної інженерії. Ці зловживання змінюють понад природні межі іманентну структуру права, особливо його внутрішній баланс нормативної закритості і когнітивної відкритості, внаслідок чого з'являється перевантаження і навіть збої “самовідтворення” у саморегулюючій системі. За природніх же умов, пише Н.Луман, “правова система в цілому та якісно виокремлені її внутрішні підсистеми [інститути та підгалузі права також. – В.Л., Б.І.] – це нормативно закриті системи. В той же час вони відкриті для обміну когнітивною інформацією із середовищем, оскільки правова система – це не просто система норм, а система юридичних операцій по самовідтворенню норм і відбору зовнішньої інформації. Завдяки останньому вона може пристосовуватися до змін середовища, якщо її когнітивна структура в достатній мірі генералізована”. Оскільки правова система в цілому та її якісно виокремлені компоненти наділені нормативно закритою структурою, резюмує Н.Луман, то процедура відтворення права здійснюється як процес циркуляції: „Рішення юридично дійсні тільки тоді, – пише він, – коли вони базуються на нормативних правилах,

оскільки нормативні правила дійсні лише тоді, коли вони реалізуються в рішеннях” [14, с.254].

Кожен інститут фінансового права наділений тільки йому властивим категорійно-фінансовим апаратом, власними принципами, поряд із єдиними принципами усіх інститутів фінансового права, які пронизують їх наскрізь, юридичними конструкціями, спираючись на які логічно виводиться весь їх цілісний, повний зміст, закріплюються певні прийоми та засоби правового впливу на фінансові правовідносини. Отже, ще одним важливим питанням дослідження сутності інституту валютного регулювання є з’ясування його загальних та спеціальних принципів. Так консолідуюча дія формально-нормативної системності фінансового права та валютного зокрема зумовлюються, на нашу думку, тим, що вона внутрішньо наділена наступними важливими системними принципами:

1. цілісності, згідно якому властивості інституту валютного регулювання в цілому не зводяться і не можуть бути зведеними в принципі до суми властивостей складових його елементів, тобто властивості цілого у фінансовому праві, як, до речі, й у праві загалом, в принципі не можуть бути виведеними з властивостей його частин. Так, будь-яка нормативна фінансово-правова спільність завжди є дещо більшим, ніж сума окремих елементів, що її складають;
2. функціональності – залежності кожного елемента інституту валютного регулювання від його ролі у процесі нормування відповідних фінансово-правових відносин, що в кінцевому рахунку зумовлює нормативно-регулятивну ефективність фінансового права в цілому. Нормативне функціонування інституту валютного регулювання характеризується відносною стабільністю, загальнообов’язковістю, суверенністю, домінуючим становищем серед інших інституційних регуляторів розподільних, перерозподільних та контрольних відносин у сфері публічних фінансів;

3. інтегративності – властивістю інституту фінансового права, яка комплексно впливає на поведінку суб'єктів фінансово-правових відносин, внаслідок чого сповна проявляється його активний регулюючий характер;
4. динамічності, тобто гнучкості та рухомості структурно функціональних внутрішніх і зовнішніх зв'язків і відносин інституту валютного регулювання, його здатності розвиватися та вдосконалюватись у відповідності з потребами фінансово-правової практики;
5. гетерономності, коли інститут валютного регулювання є елементом системи фінансового права і водночас його елементи можуть виступати у якості системи нижчого порядку. В силу цього принципу ясно і чітко встановлюються багатопрофільні міжсистемні зв'язки. Фінансове право при цьому постає у якості складної регулятивної системи, здатної охопити весь спектр фінансово-правових відносин у сфері публічних фінансів, забезпечити у ній належний правопорядок, здійснити всебічний нормативний вплив на публічні фінанси, врахувати усі інтереси суб'єктів фінансових правовідносин. Коли фінансове право буде реалізовуватися в єдиному системному комплексі, то у позитивній фінансово-правовій сфері не зможуть утворюватися пробіли та цілі пустоти, у яких відразу завжди виникає свавілля та беззаконня;
6. відкритості, завдяки якому інститут валютного регулювання постійно взаємодіє із соціальним середовищем. Об'єкти та суб'єкти валютного регулювання, валютних правовідносин постають при цьому як головні фактори, рушійні сили формування та розвитку змісту і структури цього інституту і його взаємодії з іншими фінансово-правовими інститутами.

Дещо більше „пощастило” в плані дослідження спеціальних принципів фінансово-правових інститутів спеціальним принципам таких інститутів фінансового права, як податкове та бюджетне право. Адже вони були предметом дослідження таких відомих юристів-фінансистів сучасності, як М.П. Куче-

рявенко, Ю.О. Крохіна, І.І. Кучеров, А.О. Селіванов, Д.В. Вінницький, Г.В. Петрова та деяких інших.

Але інститут валютного регулювання, на думку М.О. Головніна, яку ми повністю підтримуємо, має і власні спеціальні принципи. Серед яких можна виділити такі: 1) принцип попередження незаконного витоку капіталу за кордон та мобілізації валютних ресурсів; 2) принцип конвертації національної валюти за поточними операціями; 3) принцип обмеження використання іноземної валюти у внутрішньому обороті; 4) принцип здійснення контролю за обігом іноземної валюти та валютних цінностей [1, с.135].

Володіючи сутнісними властивостями та принципами інституту фінансового права в їх організуючій спільності набувають нову якість – формально-нормативну системність, тотожні у родовому сенсі та відмінні щодо видових вимірів юридичні конструкції, цілісний регулятивний характер. Завдяки цим якостям інституту фінансового права надають соціальній поведінці суб'єктів фінансово-правових відносин дозволяючу, забороняючу чи уповноважуючу спрямованість, забезпечують публічні фонди коштів держави та органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, у повній мірі реалізують у соціумі нормативне буття та завдання фінансового права. Саме системний підхід до дослідження природи інституту валютного регулювання дає найбільш природне та об'єктивне обґрунтування його практичної ефективності, базуючись при цьому на його глибинних сутнісних характеристиках. Адже наявність суспільної потреби і зацікавленості в самостійному правовому регулюванні сфери валютних відносин, обумовлена особливим значенням регулювання обігу валюти та валютних цінностей для нормального функціонування економіки країни. Інститут валютного регулювання постає у цьому випадку не просто формалізованою сукупністю нормативно-правових приписів (принципів, норм, актів, юридичних дефініцій тощо), субінститутів та якісно ще простіших нормативних утворень, що закріплені у формально-юридичних джерелах, а являє собою живий організм, що має власні закономірності виникнення, функціонування та розвитку.

Отже, з позицій системного підходу інститут валютного регулювання являє собою комплексний інститут особливої частини системи фінансового права, що складається з правових норм, які регулюють відносини, що виникають і відбуваються в процесі розподілу та перерозподілу ВВП та НД в частині валюти і/або валютних цінностей, та процесу функціонування уповноважених державою органів з приводу валютного регулювання з метою забезпечення і захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб і/або держави.

STRESZCZENIE

Charakter prawny regulacji walutowych

W artykule analizie poddany został charakter prawny instytucji regulacji walutowych z podejściem systemowym, ponieważ w poradzieckiej ukraińskiej nauce prawa finansowego problem ten nie został jeszcze zbadany. Dla większości badaczy tego tematu charakterystyczne jest pozytywistyczne ujęcie przedmiotu badań. Podejście systemowe z punktu widzenia autorów wydaje się najbardziej konstruktywne i owocne dla pomyślnego rozwiązania podstawowych problemów teorii instytucji finansowych i prawnych w ogóle, a instytucji regulacji waluty w szczególności.

Artykuł analizuje cechy charakterystyczne regulacji walutowych, takie jak cel, treści i forma, hierarchia i struktura. Nie mniej ważna jest kwestia definicji systemu i jego szczególnych zasad, których treść jest analizowana przez autorów niniejszego artykułu.

Słowa kluczowe: cele regulacji walutowych; zasady regulacji walutowych; instytucja finansowa i prawna; prawo finansowe

SUMMARY

The legal nature of currency regulation

The article analyzes the legal nature of the institution of currency regulation with the system approach, because in post-Soviet Ukrainian science of financial law this problem was not yet been investigated. For most researchers of this problem is characteristic pure positivism, elementary

approach to the institution of currency regulation, as an object of knowledge. The systems approach, from the point of view of the authors, seems to be most constructive and productive for the successful solution of the basic problems of the theory of financial and legal institutions in general and the institute of currency regulation in particular.

According to an article, the authors attempt to investigate the properties of the institute of currency regulation, because the properties of institute of currency regulation are not than other, as the outward manifestation of one of the moments of the substance. In particular, the article analyzes the intrinsic properties of institute of currency regulation, such as its goal, the species specificity of the content and form of its precepts, hierarchy and structure. Also, no less important issue of research entities of the institute of currency regulation is the definition of the system and its special principles, the content of which is analyzed by the authors of this article.

Keywords: currency regulation; objectives of currency regulation; principles of currency regulation; financial and legal institution; financial law

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Головнин М.О., *Взаимодействие финансовых систем стран СНГ*, Санкт-Петербург 2010.
- Воронова Л.К., *Фінансове право України: підручник*, Київ 2006.
- Гайдуцький П., *Україна - ЄС: проблеми інтеграції*// *Дзеркало тижня*. Україна, №20. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://gazeta.zn.ua/international/ukraina-esproblemy-integracii-html>. (access: 6.06.2016г.)
- Дорофеев Б.Ю., Земцов Н.Н., Пушин В.А., *Валютное право России*, Москва 2008.
- Європейська інтеграція: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.* / [С.В. Федонюк та ін.]; за ред. С.В. Федонюка, В.Й. Лажніка. Вид. 2-е, переробл. й доповн., Луцьк 2011.
- Конвергенція економічних моделей Польщі та України: монографія / [Д. Лук'яненко, В. Чужиков, М.Г. Вожняк та ін.]; за наук. ред. Д. Лук'яненка, В. Чужикова, М.Г. Вожняка, Київ 2010.
- Костюченко О.А., *Валютне регулювання, валютний контроль*// Юрична енциклопедія. Т. 1., Київ, 1998.
- Костюченко О. А., *Правові засади валютного регулювання в Україні: навч. посіб.*, Київ 2009.
- Орлюк О.П., *Фінансове право. Академічний курс: підручник*, Київ 2010.

Сапожников Н.В., *Теоретические проблемы и перспективы валютного права*// Государство и право. - 2001. - № 11.

Тосунян Г.А., Емелин А.В., *Валютное право Российской Федерации: Учеб. Пособие*, Москва 2004.

Фінансове право України: навч. посіб. / за заг. ред. В.К. Шкарупи, Т.О. Коломоець, Київ 2007.

СЕЕ Banking sector Report. RZB. 2010. September. http://ec.europa.eu/internal_market/score/docs/score21_en.pdf (access: 6.06.2016 г.)

Luhmann N., *The self-reproduction of law and its limits // Dilemmas of law in the welfare state*, ed. by Feubren G. – Berlin:, NY. 1986.

